ВІСНИК науки та освіти
ISSN 2786-6165 (ONLINE) №3(45) 2026
Bulletin of Science and Education

УДК 81’37:81’42

https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-3(45)-1517-1529

Юлдашева Людмила Петрівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6561-8827

БІНАРНІ ОПОЗИЦІЇ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ СТРУКТУРУВАННЯ МОВИ, МИСЛЕННЯ ТА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Анотація. У статті здійснено комплексне осмислення бінарних опозицій, які належать до фундаментальних механізмів структурування мови, мислення та художнього тексту. Завдяки бінарним опозиціям відбуваються диференціація, категоризація, оцінювання та інтерпретація досвіду. Простежено еволюцію наукового розуміння бінарності: від принципу диференційності у працях Ф. Де Соссюра, формалізації опозицій у дослідженнях Р. Якобсона й М. Трубецького, універсалізації в антропології К. Леві-Строса та семіотичного підходу Р. Барта до критичного переосмислення в концепції Ж. Дерріди й когнітивного аналізу в роботах Дж. Лакоффа і М. Джонсона. На цій основі обґрунтовано розуміння бінарної опозиції як динамічної, контекстуально змінної й культурно маркованої структури.

Особливу увагу приділено сучасному стану вивчення бінарних опозицій у вітчизняному гуманітарному дискурсі. Засвідчено, що новітні дослідження зосереджені не лише на описі окремих опозиційних пар, а й на виявленні їхнього когнітивного, наративного, ідеологійного та аксіологійного потенціалу. Запропоновано типологію бінарних опозицій за характером смислової організації. Виокремлено класичний дихотомійний тип, контрастно-градієнтну модель, парадоксально-оксиморонну опозицію, внутрішню інтрасуб’єктну та деконструйовану, або зламану, опозицію. З’ясовано, що в сучасному поетичному дискурсі, зокрема в текстах, пов’язаних із досвідом війни, бінарні структури рідко зберігають жорстку симетричність і дедалі частіше постають як рухомі, взаємопроникні та внутрішньо напружені моделі. Проаналізовано їхній функційний потенціал, який охоплює семантичний, когнітивний, прагматичний, естетичний, аксіологійний та емоційно-експресивний рівні. Обґрунтовано, що бінарні опозиції не лише диференціюють значення, а й структурують досвід,

визначають художню напругу, впливають на адресата, задають ціннісні координати та передають інтенсивність переживання.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в психолінгвістичному вивченні бінарних структур, у міждисциплінарному аналізі їхньої когнітивної природи, а також у дослідженні трансформації опозицій у цифровому та медійному дискурсі.

Ключові слова: бінарні опозиції, контраст, семантика, когніція, художній текст, інтерпретація, українська поезія.

Liudmyla Petrivna Yuldasheva Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature, Comparative Studies and Hrinchenkology Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University**,** Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6561-8827

BINARY OPPOSITIONS AS A UNIVERSAL MECHANISM FOR STRUCTURING LANGUAGE, COGNITION, AND LITERARY TEXT

Abstract. The article offers a comprehensive conceptualization of binary oppositions as fundamental mechanisms for structuring language, cognition, and literary texts. Binary oppositions enable differentiation, categorization, evaluation, and interpretation of experience. The study traces the evolution of scholarly understanding of binarity: from the principle of differentiality in the works of F. de Saussure, through the formalization of oppositions in the research of R. Jakobson and N. Trubetzkoy, to their universalization in the anthropology of C. Lévi-Strauss and the semiotic approach of Roland Barthes, as well as their critical rethinking in J. Derrida's philosophy and cognitive analysis in the works of G. Lakoff and M. Johnson. On this basis, binary opposition is conceptualized as a dynamic, context-sensitive, and culturally marked structure.

Particular attention is given to the current state of research on binary oppositions within Ukrainian humanities discourse. It is demonstrated that contemporary studies focus not only on the description of individual oppositional pairs but also on revealing their cognitive, narrative, ideological, and axiological potential. A typology of binary oppositions is proposed based on the nature of semantic organization. The study distinguishes the classical dichotomous type, the contrastive-gradient model, the paradoxical-oxymoronic opposition, the internal intrasubjective opposition, and the deconstructed, or broken, opposition. It is established that in contemporary poetic discourse, particularly in texts related to the experience of war, binary structures rarely retain rigid symmetry and increasingly appear as fluid, interpenetrating, and internally tensioned models. Their functional potential is analyzed across semantic, cognitive, pragmatic,

aesthetic, axiological, and emotional-expressive levels. It is argued that binary oppositions not only differentiate meanings but also structure experience, generate artistic tension, influence the recipient, establish value coordinates, and convey the intensity of perception.

Prospects for further research are seen in the psycholinguistic study of binary structures, interdisciplinary analysis of their cognitive nature, and the exploration of transformations of oppositions in digital and media discourse.

Keywords: binary oppositions, contrast, semantics, cognition, literary text, interpretation, Ukrainian poetry.

Постановка проблеми. У сучасній гуманітаристиці бінарні опозиції функціюють як один із базових механізмів структурування мовної системи, когнітивних процесів і культурних сенсів. Принцип протиставлення, закорінений у самій природі людського мислення, забезпечує можливість диференціації та впорядкування досвіду, перетворення хаотичної множинності явищ на осмислену систему координат. За допомогою дихотомії на кшталт *життя / смерть, своє / чуже, світло / темрява* формується не лише семантичний простір мови, а й аксіологійні та світоглядні моделі культури. Водночас дедалі частіше зафіксовано невідповідність між традиційною бінарною логікою та складністю реальних смислових процесів, які не зводяться до чітких полярностей, а тяжіють до гібридності, перехідності й багатовекторності. Це зумовлює необхідність переосмислення бінарних опозицій не лише як структурного інструмента, а і як динамічного механізму, здатного трансформуватися в умовах сучасного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення бінарності бере початок у структуралістській парадигмі, передусім у концепції Ф. Де Соссюра, який визначив мову як систему відмінностей, де значення виникає завдяки протиставленню одиниць [1]. Цей підхід був розгорнутий у працях Р. Якобсона [2], а також отримав міждисциплінарне продовження в антропології К. Леві-Строса [3], який довів універсальність дихотомійних структур у міфологічному мисленні. У семіотиці Р. Барта бінарні опозиції представлено як основу культурних кодів і механізмів творення значення [4]. У працях Ж. Дерріди проаналізовано їхню ієрархічність [5]. Сучасні когнітивні підходи (дослідження Дж. Лакофф, М. Джонсон) інтерпретують опозиції як ментальні моделі, що лежать в основі концептуалізації досвіду [6]. Натомість у вітчизняному мовознавстві проблема опозиційності розробляється у контексті антонімії, контрасту та текстової семантики. Для сучасного стану вивчення бінарних опозицій характерна інтеграція різних наукових підходів і розширення їхнього функційного спектра. Зокрема, у праці К. Сандиги опозиція *свій – чужий*

проаналізована в українській та англійській мовах як багаторівневий семантичний континуум, що варіюється залежно від культурно-мовної картини світу [7]. Т. Тверітінова демонструє наративно-ідеологічний потенціал бінарних опозицій на матеріалі постколоніального роману Д. Ріс, де бінарність слугує механізмом розгортання ідентичнісного конфлікту [8]. У літературознавчому дослідженні Л. Мініч і О. Гаврилюк акцентовано увагу на символічній опозиції *світло – темрява* як засобі смислотворення та моделювання художнього простору [9]. У лінгвістичних студіях Л. Юлдашевої антонімійні опозиції осмислено як базові маркери контрасту, що виконують когнітивну й емоційно-прагматичну функцію, особливо в умовах воєнного дискурсу [10; 11]. Попри значний корпус досліджень, недостатньо висвітленими залишаються питання функційної багатовимірності бінарних опозицій, їхньої когнітивної природи та ролі у сучасному українському художньому дискурсі. Це й визначає наукову актуальність пропонованої розвідки.

Метою статті є комплексне осмислення бінарних опозицій як універсального механізму структурування мови, мислення та художнього тексту в єдності їхньої семантичної, когнітивної та культурної природи. У межах поставленої мети передбачено окреслити теоретико-методологічні засади дослідження бінарності з урахуванням структуралістських, постструктуралістських і когнітивних підходів, здійснити системну типологізацію бінарних опозицій і визначити їхні функції, а також проаналізувати механізми їх реалізації та специфіку функціювання у сучасному художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Бінарні опозиції становлять один із фундаментальних принципів організації сенсу, що визначає як внутрішню структуру мовної системи, так і способи когнітивного освоєння реальності. За своєю суттю опозиція не є простим зіставленням двох елементів, а функціює як відношення, у якому значення кожного члена формується з огляду на його відмінність від іншого. Тож бінарність слід розглядати не як зовнішню класифікаційну модель, а як внутрішню логіку смислотворення, що забезпечує можливість диференціації, категоризації та інтерпретації.

Теоретичне осмислення бінарних опозицій формувалося поступово й пов’язане з еволюцією гуманітарного знання від структуралізму до сучасних когнітивних і постструктуралістських підходів. Витоки цієї концепції сягають ідей Ф. Де Соссюра, який у праці «Курс загальної лінгвістики» обґрунтував принцип диференційності мовної системи [1]. Учений не вводить безпосередньо термін «бінарні опозиції», проте формулює ключове положення про те, що значення мовної одиниці визначають не її внутрішні властивості, а система відношень до інших

одиниць, насамперед протиставлення. Саме в соссюрівській концепції мови як системи відмінностей закладено теоретичний фундамент бінарності – універсального механізму смислотворення.

Подальшу концептуалізацію бінарних опозицій здійснено в межах Празької лінгвістичної школи, передусім у працях Р. Якобсона [2], який уперше послідовно використав принцип бінарності як аналітичний інструмент. За визначенням Р. Якобсона, «Бінарна опозиція ґрунтована на принципі "чистої відмінності", оскільки мовні одиниці визначаються через протиставлення, а їхні диференційні ознаки функціюють як знаки, значення яких полягає у відмінності» [2, p. 3].

Учені розробили теорію диференційних ознак у фонології, що опирається на протиставлення фонем за бінарними параметрами (дзвінкість / глухість, твердість / м'якість тощо). Саме на цьому етапі бінарні опозиції набувають статусу чітко окресленої наукової моделі, що уможливлює системний опис структуру мови.

Важливий етап розвитку концепції пов'язаний із антропологією К. Леві-Строса. Дослідник використав принцип бінарності за межами мовознавства й довів його універсальний характер. У працях, присвячених аналізу міфологічного мислення, учений показав, що бінарні опозиції (*природне / культурне, життя / смерть*) лежать в основі структурування колективної свідомості. У цьому контексті бінарність постає не лише як мовний, а як когнітивний і культурний принцип, що організовує спосіб сприйняття світу [3].

Подальший розвиток концепції відбувався в межах семіотики, зокрема у працях Р. Барта, який розглядав бінарні опозиції як основу культурних кодів і механізмів продукування значення в масовій культурі. Він довів, що опозиції функціюють як носії ідеологічних сенсів, що формують соціальні уявлення та моделі поведінки [4].

Водночас у постструктуралістській парадигмі відбувається критичне переосмислення бінарності. Ж. Дерріда переконує, що бінарні опозиції не є симетричними, вони завжди мають ієрархічний характер, де один член привілейований, а інший маргіналізований. Крім того, він доводить нестабільність таких структур, підкреслюючи їхню залежність від контексту та можливість деконструкції [5]. Унаслідок цього бінарність перестає сприйматися як універсальна й незмінна модель, натомість розглядається як динамічна й проблематична структура.

У сучасній когнітивній лінгвістиці (Дж. Лакофф, М. Джонсон) бінарні опозиції інтерпретовано як ментальні моделі, що лежать в основі концептуалізації досвіду [6]. Вони пов'язані з тілесністю, перцептивними механізмами та базовими схемами мислення, що визначають спосіб

усвідомлення реальності. У цьому підході бінарність постає не лише як мовна чи культурна категорія, а як когнітивний інструмент, який забезпечує організацію знання.

Така еволюція засвідчує складний, багатовимірний характер бінарності як категорії, що залишається одним із ключових інструментів аналізу мови, мислення та культури.

У мовознавстві ця ідея отримала класичне обґрунтування в концепції мови як системи відмінностей. Значення мовної одиниці визначається не за допомогою її позитивних властивостей, а як сукупність відношень до інших одиниць системи. У цьому сенсі опозиція є не вторинним, а первинним механізмом, що робить можливим саме існування значення. Без протиставлення *ніч* не мала б сенсу без *дня*, *світло* – без *темряви*, а *життя* – без *смерті*. Отже, бінарна структура закладена в самій природі семантичного процесу, є його необхідною умовою.

Водночас бінарність виходить далеко за межі мовної системи, набуваючи статусу універсальної когнітивної моделі. Людське мислення схильне до поляризації досвіду, що виявляється у прагненні впорядкувати світ за допомогою протилежностей. Такі опозиції не лише відображають реальність, а й активно її конструюють: вони задають координати, у межах яких відбувається сприйняття, оцінювання та інтерпретація. У цьому сенсі бінарні структури виступають своєрідними матрицями сенсу, що дають змогу редукувати складність світу до зрозумілих і функційно придатних моделей.

Особливої ваги бінарні опозиції набувають у культурі, де вони функціюють як глибинні семіотичні коди. Дихотомії на кшталт *свій / чужий, сакральне / профанне, порядок / хаос* формують сучасні культурні наративи. Вони структурують соціальну реальність, визначають межі ідентичності та слугують основою для інтерпретації історичного досвіду. У цьому контексті бінарність виконує функцію механізму культурної самоорганізації.

Водночас потрібно з'ясувати проблему симетричності елементів бінарної опозиції. У більшості випадків між їхніми членами встановлюється ієрархічне відношення: один полюс набуває статусу норми або центру, натомість інший маркований як відхилення чи периферія. Це стосується як мовних, так і культурних структур, де, наприклад, *світло* асоціюється з позитивним, а *темрява* – з негативним, *своє* – з безпечним, а дуже – з потенційною загрозою. Така асиметрія свідчить про те, що бінарність не лише організовує сенс, а й формує систему цінностей.

Критичне осмислення бінарних опозицій у сучасній гуманітаристиці пов'язане з усвідомленням їхньої обмеженості. Жорстка дихотомійність часто редукує складні явища до спрощених моделей, нехтує проміжними та

гібридними станами. У цьому зв'язку особливої значущості набуває ідея деконструкції, яка виявляє умовність і нестабільність опозицій, демонструючи, що межі між їхніми членами є рухливими й контекстуально залежними. Це дає змогу розглядати бінарність як відкриту структуру, здатну до трансформації.

Отже, бінарні опозиції слід трактувати як універсальний, але не вичерпний принцип організації сенсу. Вони забезпечують базову структурованість мови, мислення та культури, водночас залишаються відкритими до переосмислення в умовах сучасної багатовимірної реальності. Саме ця подвійність – між структурною необхідністю та інтерпретаційною гнучкістю – визначає їхній ключовий статус у сучасній гуманітаристиці.

Типологізація бінарних опозицій потребує не простого переліку протилежних понять, а чіткого критерію, який дає змогу побачити внутрішню логіку їх текстового функціонування. Таким критерієм обрано характер смислової організації опозиції, тобто спосіб співвіднесення протилежностей у художньому висловленні. Саме такий підхід сприяє уникненню механічного нагромадження різнорідних прикладів і розгляду бінарності як динамічного інструмента породження сенсу. У сучасному поетичному дискурсі, особливо в текстах, пов'язаних із досвідом війни, бінарні опозиції рідко зберігають суто класичний, симетричний вигляд. Вони можуть мати чітке антитетичне розмежування, також трапляються опозиції зі стертою межею, парадоксальні поєднання несумісного, можуть виражати внутрішній конфлікт суб'єкта тощо. Відповідно до цього доцільно виокремити кілька основних типів.

Першим і найочевиднішим є класичний дихотомійний тип опозиції, у якому протилежності чітко окреслені, розмежовані й подані як полюси, між якими розгортається смислова напруга. Така модель найчастіше реалізована у формі антитези. Її структурна сила полягає в ясності межі: один полюс не розчиняється в іншому, а зберігає власну семантичну автономію. Саме так вибудовано фрагмент поезії у С. Жадана: *«Між тим, коли Бог* ***народиться*** *і коли* ***помре****, / нам лишається нехитре вміння старе – / вірити в те, що цього разу все буде інакше»*. Опозиція *народиться / помре* задає межі людського мислення, охоплюючи повноту буттєвого циклу й водночас зосереджуючи увагу на тому, *що* між цими крайніми пунктами залишається людині, – на вірі. Протилежності не просто зіставляються, вони організовують філософський горизонт тексту.

Другий тип становить контрастно-градієнтна опозиція, у якій межа між протилежностями не є абсолютною: елементи переходять один в одного, творячи рухому, проміжну зону. У цьому випадку текст уже не задовольняється чистою антитезою, він прагне зафіксувати не стільки

розрив, скільки складність переходу. Саме так функціює рядок С. Жадана: *«бути хапливим ковтком повітря, / ставати частиною мови, / крихким дієсловом, / що поєднує / теперішній час із минулим, / повернення із вигнанням»*. Тут не просто названо часову чи просторову протилежність. Навпаки, опозиції *теперішній час / минулий*, *повернення / вигнання* втрачають жорстку межу, оскільки між ними постає дієслово як форма зв'язку. Сенс народжується не в моменті поляризації, а в моменті сполучення. Аналогійну структуру бачимо в поетичному фрагменті О. Слоньовської: *«Цей сад і не сад – пустир»*. Тут заперечення не знищує первинного образу *саду*, а переводить його в стан семантичної невизначеності. Простір одночасно зберігає пам'ять про сад і виявляє свою спустошеність. Це не чітка опозиція, а поступове згасання одного значення в іншому. Градієнтна модель особливо важлива для поезії травматичного досвіду, оскільки саме вона дає змогу відтворити стани, де реальність більше не підлягає однозначному називанню.

Третій тип – парадоксально-оксиморонна опозиція, у якій протилежності не лише зближуються, а й співіснують в одному вислові, взаємно ускладнюючи одна одну. Якщо класична антитеза тримається на принципі розмежування, то тут сенс виникає з неможливості остаточного розмежування. У поезії Я. Чорногуз читаємо: *«ми маємо **вибір без вибору** / а тому ми ще досі вільні»*. Опозиція *вибір / без вибору* фіксує не логічну помилку, а травматичну правду історичного моменту: свобода зберігається саме в умовах радикального звуження можливостей. Заперечення не скасовує позитивного члена опозиції, а виявляє його нову, жорсткішу форму. Подібно функціює й фрагмент вірша С. Жадана: *«слово, заховане в словнику, наче страх у тілі, / схоже на хвору дитину – наповнене / **розпачем і надією**»*. *Розпач / надія* тут не розміщені по різні боки смислової осі, а вміщені в одному образі *слова*. Таке поєднання відтворює внутрішню правду воєнного існування, у якому надія не приходить після розпачу, а живе всередині нього. До цієї ж моделі належить і поетична формула К. Бабкіної: *«Але ця весна – вона ж все одно своє **забере**. / І ще ця весна – вона також своє **віддасть** все одно»*. Весна постає одночасно як сила втрати й сила відновлення. Бінарність не розпадається, але перестає бути взаємовиключною: один і той самий образ несе в собі обидва полюси.

Парадоксально-оксиморонний тип особливо показовий для сучасної української поезії, оскільки саме він може виразити досвід співбуття несумісного – любові й утрати, страху й опору, руйнування й народження нового сенсу.

Четвертий тип – внутрішня, або інтрасуб'єктна, опозиція, коли протиставлення переноситься з зовнішнього світу в саму структуру

ліричного «я». У цьому випадку бінарність виявляє не картину світу, а розщеплену антропологію, конфлікт усередині суб'єкта. Це яскраво реалізовано в рядках Ю. Іздрика: *«людина в мені задовбалася жити /тварина в мені – живе не вмирає / людина в мені все ще вчиться любити / тварина в мені відпочатку все знає»*. Опозиція *людина / тварина* тут не відсилає до моралізаторської схеми цивілізованого й інстинктивного. Вона значно складніша: кожен полюс має власну енергію, власний спосіб знання, власну форму реакції на світ. Людина в цьому тексті пов'язана з навчанням, смиренністю, можливістю любові; тварина – з первинним знанням, бунтом, небезпекою. Внутрішня опозиція не розв'язана на користь одного з членів, а утримує драматичну рівновагу між ними.

П'ятий тип можна визначити як деконструйовану, або зламану, опозицію, коли текст демонструє вже не силу протиставлення, а кризу самої можливості чітко розвести полюси. У такому разі поетичне мовлення не просто будує бінарність, а руйнує її зсередини. С. Жадан пише: *«Тиша – форма, яку заливають пам'яттю. / І не прокричиш цю тишу, не загоїш розрив, не поєднаєш / мову живих із мовчанням померлих»*. На перший погляд, маємо класичну опозицію *живі / померлі, мова / мовчання.* Однак текст відразу показує, що жоден із цих полюсів не є самодостатнім. Тиша не порожня – вона наповнюється пам'яттю; мовчання не є просто відсутністю мови – воно стає її трагічним пограниччям. Межа між полюсами не зникає, але втрачає стабільність. Зламану опозицію бачимо й у рядках поезії В. Амеліної: *«Ні, наші руки спліталися / не в обіймах, а у бою»*. Зовнішньо це чітке протиставлення, але його сенс глибший: сам жест сплетіння рук, традиційно пов'язаний із близькістю, любов'ю, підтримкою, переноситься у воєнний контекст. Бій засвоює семантику обіймів, а обійми тінню виявляються в образі бою. Опозиція руйнується не через скасування одного полюса, а через трагічне накладання їхніх сенсів. Близьку модель маємо у В. Шинкарука: *«Наш корабель іде на дно… / А загалом, товаришу міністре, / Чудово все, чудово все!»* Тут зіткнення катастрофи й демонстративного благополуччя породжує іронічний розрив між реальністю та її мовною репрезентацією. Відтак бінарність переходить у площину викриття: не просто зіставляються протилежності, а оголюється неправда штучно гармонізованого дискурсу.

У сучасному поетичному дискурсі бінарні опозиції виконують низку функцій. Передусім варто зазначити семантичну функцію бінарних опозицій, яка полягає у диференціації та загостренні значення. Саме через протиставлення слово набуває чіткості, виокремлення. У цьому сенсі опозиція є своєрідним механізмом фокусування сенсу. Показовим є фрагмент із поезії С. Жадана: *«Зміст як світло в повітрі: вийми його –*

залишиться морок». Світло постає як умова сенсу, водночас морок – як його втрата. Протиставлення не ілюструє думку, а формує її: без цього контрасту ідея змісту як *світла* не була б настільки виразною. Отже, семантична функція полягає інтенсифікації значення за допомогою протиставлення.

Когнітивна функція, пов'язана зі здатністю бінарних опозицій структурувати досвід. Людське мислення тяжіє до організації реальності завдяки полярним координатам, однак у сучасній поезії ці координати не завжди зберігають стабільність. У поезії М. Кіяновської: *«на тому боці / ріки тієї не сніг / а кров і попіл»* опозиція *сніг / кров* і *попіл* трансформує уявлення про простір. Ріка, яка традиційно мислиться як межа між двома станами, тут стає межею між двома реальностями – мирною і воєнною. Білий сніг, як знак природного циклу, витісняється образом крові й попелу, що належать до іншого, руйнівного порядку. У такий спосіб бінарна опозиція не просто відображає досвід, а перебудовує його когнітивну модель: світ *до* і світ *після* стають несумірними.

Прагматична функція виявляється у впливі на адресата, у формуванні інтонації висловлення та риторичної напруги. Бінарні опозиції здатні концентрувати увагу, створювати ефект різкого зламу, що змушує читача переосмислити сказане.

Четвертий вимір – естетична функція, яка пов'язана зі здатністю опозиції створювати художню напругу, парадокс та образну багатозначність. У цьому разі протиставлення є джерелом поетичної енергії. В І. Цілик: «*як ліхтар вигризав / у чорно-сметанної вулиці / фабулу»* контраст світла й темряви набуває несподіваної форми. Темрява описується як *чорно-сметанна*, тобто майже матеріальна. Як наслідок виникає складний, багатошаровий образ, у якому опозиція не зводиться до простого протиставлення, а породжує нову якість. Естетична функція бінарності полягає саме в цьому – у здатності вивести сенс за межі прямого означення.

Аксіологійна функція пов'язана з формуванням ціннісних орієнтирів. Бінарні опозиції у цьому тексті є оцінними структурами, які визначають, що є «своїм», «важливим», «людським». У тексті Ю. Рибчинського: «*Я уб'ю тебе, мій враже… / …Бо ти зовсім не людина*» опозиція *людина / не людина (син двоглавого орла)* має чітко виражений аксіологійний характер. Вона не описує реальність, а оцінює її, визначає межу моральної допустимості. Отже, бінарна структура тут виконує функцію етичного маркера.

Нарешті, варто окремо виокремити емоційно-експресивну функцію, яка особливо виразно виявляється у поезії війни. Бінарні опозиції тут не лише організують сенс, а й передають інтенсивність переживання. У Б. Гуменюка в поезії «Стара шовковиця під Маріуполем» контраст між дитячою безпосередністю (*«хлопчаки… жадібно пригорщами обривали…*

ягоди») і воєнною реальністю (*«РПГ кулемет автомати СВД…»*) створює ефект різкого емоційного розриву. Мирний і воєнний світи не просто протиставлені – вони накладені один на одного, і саме це накладання породжує відчуття трагізму. Опозиції дає змогу відчути несумісність цих світів. У цьому полягає емоційна функція

Дихотомійна модель, яка тривалий час виконувала функцію базового інструмента структуризації сенсу, виявляється недостатньою для опису складних, гібридних і внутрішньо суперечливих явищ. Це не означає відмови від бінарності як такої, однак інколи вимагає її переосмислення – як відкритої, динамічної системи, здатної до трансформації.

Передусім варто говорити про редукційність дихотомічної моделі, яка полягає в тенденції спрощувати багатовимірну реальність до двох полюсів. Класична опозиція передбачає чітке розмежування, однак реальний досвід –зокрема, досвід війни, травми, історичного зламу – рідко вкладається в логіку *або – або*. У поезії К. Калитко: «*Так слова пішли воювати, / **старі** і геть **молоді»*** сама опозиція віку (*старі / молоді*) втрачає диференційну силу, оскільки обидва полюси однаково залучені в один і той самий процес – війну. Відтак протиставлення перестає виконувати функцію розмежування.

У цьому контексті особливої ваги набуває проблема *третього*, тобто виходу за межі жорсткої альтернативи між двома полюсами. Йдеться не про компроміс чи середину в традиційному розумінні, а про появу третього виміру, який руйнує саму логіку взаємовиключення. Подальший розвиток цієї тенденції веде до усвідомлення полівекторності та гібридності як нових моделей організації сенсу. Один член опозиції може виявлятися залежним від іншого, що руйнує їхню автономність. Сенс формується не між ними, а в процесі їх взаємопереходу. Подібна гібридність засвідчує, що сучасне мислення відходить від статичних структур і тяжіє до процесуальних, відкритих моделей. Нарешті, варто говорити про співіснування бінарності та множин-ності, яке є характерною рисою сучасного гуманітарного дискурсу. Бінарні опозиції можуть бути включеними в ширші мережеві структури, де кожен елемент співвідноситься не з одним, а з багатьма іншими. Зокрема в поезії Є. Рибчинського читаємо: «*Україна не пляма на мапі / І не просто родюча земля, / Не в хатках краєвид на пленері, / Не князька установчий указ, / Не провінція зниклих імперій, / А той рай, що всередині нас*». Так бінарність убудована в багатовимірну структуру, де вона є лише одним із рівнів організації.

Висновки. Отже, бінарні опозиції належать до фундаментальних категорій гуманітарного знання. У найзагальнішому визначенні бінарна опозиція – це відношення між двома взаємопов’язаними елементами,

значення яких формується завдяки взаємному протиставленню і кореляції в межах єдиної семантичної системи. Бінарність не зводиться до простого співіснування протилежностей: вона є механізмом смислотворення, який забезпечує диференціацію, структуризацію та інтерпретацію досвіду.

У сучасному поетичному дискурсі бінарні опозиції функціюють як динамічні, багаторівневі структури. Вони реалізовані не лише у формі класичних дихотомій, а й у вигляді градієнтних, парадоксальних, внутрішніх і деконструйованих моделей, які відображають складність сучасного досвіду. У цьому контексті опозиції перестають бути статичними схемами і набувають властивостей процесуальності, взаємопроникнення та семантичної нестабільності.

Бінарні опозиції можуть виконувати низку функцій: семантичну (диференціація значень), когнітивну (структурування досвіду), прагматичну (вплив на адресата), естетичну (створення художньої напруги) та аксіологійну (формування ціннісних орієнтирів). У поетичному тексті ці функції не існують ізольовано, а взаємодіють, утворюючи складну мережу смислотворення.

Сучасний гуманітарний дискурс дедалі частіше орієнтований на подолання жорсткої логіки *або – або,* звертаючись до концептів *третього*, гібридності та множинності. Це не означає відмови від бінарності, а радше її переосмислення як відкритої системи, здатної до трансформації в умовах складної та суперечливої реальності.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з поглибленням психолінгвістичного аналізу бінарних опозицій, зокрема дослідження їх сприйняття в умовах травматичного досвіду та емоційного навантаження тексту. Також важливим напрямом є аналіз трансформації бінарних структур у цифровому та медійному дискурсі.

Література

1. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ: Основи, 1998. 324 с.

2. Jakobson R. Selected Writings VIII: The Sound Shape of Language, Bloomington: Indiana University Press, 1979, 332 p.

3. Barthes R. Mythologies. New York: Hill and Wang, 1972. 158 p.

4. Леві-Строс К. Первісне мислення / пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ: Український Центр духовної культури, 2000. 324 с.

5. Дерріда Ж. Письмо та відмінність / пер. з фр. В. Шовкун. Київ: Основи, 2004. 602 с.

6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

7. Сандига К. Бінарна опозиція «свій – чужий» українською та англійською мовами: аналіз семантичних спектрів. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/19716e7a-a751-45a2-835e-d9e2f2ecc8af/content

8. Тверітінова Т. І. Бінарні опозиції в романі Д. Ріс «Широке Саргасове море» // Modern engineering and innovative technologies. 2024. № 34. С. 170–175.

9. Мініч Л., Гаврилюк О. Бінарні концепти «світло–темрява» у повісті Галини Пагутяк «Пан у чорному костюмі з блискучими ґудзиками» // Folium. 2024. № 4. С. 223–227. DOI: https://doi.org/10.32782/folium/2024.4.33

10. Юлдашева Л. Антонімійні опозиції в сучасному воєнному дискурсі // Лінгвістичні студії / Linguistic Studies. 2025. № 50. С. 134–150. DOI: https://doi.org/10.31558/1815-3070.2025.50.8

11. Юлдашева Л. П. Антоніми як основні маркери контрасту // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. 2025. Вип. 2 (105). С. 272–280. DOI: https://doi.org/10.35433/philology.2(105).2025.272-280

References

1. Saussure, F. de. (1998). *Kurs zahalnoi linhvistyky* [Course in General Linguistics] (A. Korniichuk & K. Tyshchenko, Trans.). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]

2. Jakobson, R. (1979). *Selected writings VIII: The sound shape of language*. Bloomington: Indiana University Press. [in English]

3. Barthes, R. (1972). *Mythologies*. New York: Hill and Wang. [in English]

4. Lévi-Strauss, C. (2000). *Pervisne myslennia* [The Savage Mind] (S. Yosypenko, Trans., intro. & notes). Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury. [in Ukrainian]

5. Derrida, J. (2004). *Pysmo ta vidminnist* [Writing and Difference] (V. Shovkun, Trans.). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]

6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press. [in English]

7. Sandyha, K. (n.d.). *Binarna opozytsiia "svii – chuzhyi" ukrainskoiu ta anhliiskoiu movamy: analiz semantychnykh spektriv* [The binary opposition "own – alien" in Ukrainian and English: Analysis of semantic spectra]. Retrieved from https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/19716e7a-a751-45a2-835e-d9e2f2ecc8af/content [in Ukrainian]

8. Tveritinova, T. I. (2024). Binarni opozytsii v romani D. Rhys "Shyroke Sarhasove more" [Binary oppositions in D. Rhys's novel *Wide Sargasso Sea*]. *Modern engineering and innovative technologies*, 34, 170–175. [in Ukrainian]

9. Minich, L., & Havryliuk, O. (2024). Binarni kontsepty "svitlo–temriava" u povisti Halyny Pahutiak "Pan u chornomu kostiumi z blyskuchymy gudzykamy" [Binary concepts "light–darkness" in Halyna Pahutiak's novella *The Man in a Black Suit with Shiny Buttons*]. *Folium*, 4, 223–227. https://doi.org/10.32782/folium/2024.4.33 [in Ukrainian]

10. Yuldasheva, L. (2025). Antonimiini opozytsii v suchasnomu voiennomu dyskursi [Antonymic oppositions in contemporary war discourse]. *Linhvistychni studii / Linguistic Studies*, 50, 134–150. https://doi.org/10.31558/1815-3070.2025.50.8 [in Ukrainian]

11. Yuldasheva, L. P. (2025). Antonimy yak osnovni markery kontrastu [Antonyms as the main markers of contrast]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky / Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences*, 2(105), 272–280. https://doi.org/10.35433/philology.2(105).2025.272-280 [in Ukr]

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.03.2026